

APELATIVE ȘI TERMENI TEHNICI

VLAD COJOCARU

Deosebirea dintre apelative și termenii tehnici sau cuvintele comune utilizate într-o accepție tehnică sau de specialitate constă în aceea că unele „semnifică”, pe când celelalte „desemnează”. Reformulând această idee am putea spune că, în vreme ce apelativele pot să desemneze mai multe lucruri, posibilitățile acestea multiple de desemnare structurându-se în ceea ce Eugen Coșeriu a denumit *semnificația* cuvântului¹, termenii specializați au, de obicei, o desemnare unică, adică în cazul lor semnificația coincide cu sau se reduce la acea desemnare unică. De aici și lipsa de plurivalență și, implicit, de ambiguitate a termenilor tehnici, ceea ce constituie un avantaj și chiar o necesitate a acestui tip de limbaj².

Vocabularul de specialitate, acoperind diverse domenii ale cunoașterii și activității umane, se poate constitui, în genere, prin câteva modalități fundamentale: utilizarea cuvintelor comune printr-o severă restricție semantică pentru a se atinge acea desemnare unică cerută de necesitățile exprimării neechivoce a limbajului tehnico-științific; crearea de cuvinte noi care să desemneze noile „obiecte” circumscrise în procesul de cunoaștere sau de creație tehnică. Această ultimă modalitate poate fi realizată fie plecând de la baze lexicale greco-latine, fie prin împrumutul termenilor din limbi străine moderne.

Pe de altă parte, E. Coșeriu constată că, în afară de terminologia strict științifică și tehnică, în care delimitările reprezintă delimitări făcute în realitatea obiectivă, există în vocabularul fiecărei limbi o parte terminologică ce nu aparține limbilor decât prin semnificanți și prin funcțiile gramaticale. În limbă există un lexic structurat lingvistic și un lexic „nomenclator” sau terminologic. Există secțiuni care doar „desemnează”, în care unica structurare posibilă este enumerarea³. Din punctul de vedere al semnificatului, acești termeni sunt „subidiomatici”, adică aparțin unei

¹ E. Coșeriu afirmă în *Lingvistica integrală*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 106: „Un cuvânt în limbă nu este un cuvânt tehnic. În limbă, cuvântul are o semnificație care poate să corespundă mai multor noțiuni”.

² Pentru conceptele de *desemnare*, *semnificație* și *sens*, cf. E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 56; v. și studiul aceluiși autor *Kontrastive Linguistik und Übersetzung: ihr Verhältnis zueinander*, München, 1981, extras din *Akten des Internationalen Kolloquiums Trier 25–30.9.1978*, p. 186.

³ Idem, *Introducción al estudio estructural del lexico*, p. 99, în vol. *Principios de semántica estructural*, Madrid, 1977.

zone limitate din fiecare comunitate idiomatică, și, în alt sens, ei sunt „interidiomatici”, cel puțin virtual, pentru că aparțin aceluiași tip de zonă în diverse comunități lingvistice⁴. Aceste terminologii și nomenclaturi populare implică și ele o cunoaștere tradițională (o „știință”) care are un caracter nelingvistic. Deși clasificările populare pot fi și sunt, în fapt, diferite de cele științifice, ele sunt, totuși, o formă a științei, cu alte cuvinte ele nu sunt „structurări” ale limbii respective, ci clasificări ale „botanicii sau zoologiei populare ale limbii respective”⁵.

Nu vom insista aici asupra distincției dintre ceea ce este „terminologic” și ceea ce este de natură propriu-zis lingvistică în acest tip de terminologie populară, amintind doar că Eugen Coșeriu însuși atrage atenția asupra dificultății de a separa aceste două straturi, în cazul termenilor populari⁶. Vom încerca doar să înțelegem modul în care un cuvânt comun își poate schimba statutul, intrând în această „zonă” specială a vocabularului unei limbi.

Problema menționată are convergențe cu altă problemă, și anume cu încercarea de a explica statutul diferit al aceluiași împrumuturi, efectuate de limbi diferite din aceeași limbă-sursă⁷. Ambele probleme ar putea fi rezolvate mai ușor prin utilizarea altor distincții și concepte coșerieni. În primul rând este vorba despre distincția dintre ceea ce reprezintă contribuția cunoașterii generale a lucrurilor, pe de o parte, și ceea ce constituie semnificația propriu-zis lingvistică, pe de altă parte, în conținutul cuvintelor.

Legată de această distincție este și disocierea făcută între zona lingvistică și „âmbito” obiectiv, adică între spațiul cuvântului și spațiul obiectului.

Prima distincție se referă la ceea ce trebuie înlăturat din conținutul unui cuvânt (recte semnificatul său) ca nefăcând parte din ceea ce este dat strict prin limbă la acest nivel. Aceste informații date doar aparent prin limbă țin, de fapt, de cunoașterea generală – adică indiferent de limba pe care o vorbim – pe care o avem despre lucruri sau țin de principiile generale ale gândirii – gândire care, iarăși, trece dincolo de granițele lingvistice⁸. Un exemplu cunoscut oferit de Coșeriu în acest sens este analiza realizată de Ch. Bally referitoare la conotațiile conținute de fr. *boeuf*, cuvânt care ar trezi în mintea vorbitorului francez ideea de „forță fizică, rezistență la muncă grea, lentoare etc.”. Aceste asociații nu au, însă, nici o legătură cu conținutul strict lingvistic al cuvântului francez, ci țin de relația noastră directă, deci nemediată lingvistic, cu obiectul (aici, animalul domestic respectiv)⁹.

⁴ *Ibidem*, p. 98.

⁵ *Ibidem*, p. 99.

⁶ *Loc. cit.*

⁷ De exemplu situația împrumuturilor rusești în diverse limbi europene, problemă expusă în comunicarea Evei Buchi, *Convergențe și divergențe între rusismele românești și cele ale altor limbi romanice*, comunicare susținută la simpozionul internațional cu tema *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, organizat de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași, 17–18 mai 2002.

⁸ Aceste informații țin de competența elocutionară, cf. Eugen Coșeriu, *Lingvistica integrală*, p. 19.

⁹ Cf. Eugen Coșeriu, *Significado y designación a la luz de la semántica estructural*, p. 102, în vol. *Principios de semántica estructural*, Madrid, 1977.

Așadar, un cuvânt este nu numai purtător de semnificație lingvistică pentru vorbitor, ci și un fel de simbol, o etichetă pusă pe o anumită experiență a noastră pe care o avem în legătură cu lucrurile. Această disociere dintre cuvânt și referentul desemnat prin cuvânt apare poate mai pregnant în cea de-a doua distincție propusă de E. Coșeriu. Este vorba despre distincția dintre „zona” lingvistică și „âmbito” obiectiv, distincție care ține de cunoașterea lucrurilor și de cunoașterea cuvintelor. „Zona” reprezintă spațiul în care se cunoaște și se utilizează un cuvânt ca semn lingvistic. „Âmbito” este spațiul în care se cunoaște un obiect (natural sau nu, material sau imaterial) ca element al unui domeniu al experienței sau al culturii¹⁰.

Contribuția cunoașterii generale a lucrurilor la semnificația cuvintelor, studiată de o disciplină denumită de Coșeriu scheologie, ar trimite spre ceea ce este extralingvistic în conținutul unui cuvânt, ar ține, prin urmare, de lingvistica „externă”, în accepția saussuriană a termenului. În schimb, analiza separată a spațiului obiectului față de spațiul în care circulă și este cunoscut cuvântul corespunzător obiectului nu ne scoate din domeniul lingvisticii interne, în plus ne ajută să înțelegem valoarea specială pe care unele cuvinte o capătă uneori. Mai clar formulat, această analiză ne ajută să înțelegem de ce statutul cuvântului românesc *cloș* (din sintagma *rochie cloș*) este diferit în română de al cuvântului românesc *clopot*, deși cuvântul francez din care provine primul cuvânt coincide în desemnare cu ultimul termen românesc. Același fenomen se întâmplă și cu rom. *repriză*, care nu desemnează nici el același lucru precum rom. *reluare*, rom. *samovar* față de rom. *ceainic*¹¹ etc. În limba rusă, *samovar* desemnează un vas în care se fierbe apă pentru diverse nevoi casnice. În limba română, însă, sensul său este de „vas în care se fierbe apa pentru ceai”, prin urmare se apropie ca sens de rom. *ceainic*. Totuși, ele nu sunt sinonime, așa cum nu sunt sinonime nici perechile *cloș-clopot* și *repriză-reluare*. Schimbarea de sens din română pentru *samovar* se întâlnește și în franceză, în ciuda faptului că dicționarul Robert¹² dă o definiție apropiată de sensul cuvântului din limba rusă. Credem, însă, că este mai mult o definiție etimologică, pentru că citatul din Gautier, *Voyage en Russie*, prin care se ilustrează sensul cuvântului în franceză, pare să confirme supoziția noastră: „Le thé du soir fut servi... et les samovars... versaient leur eau bouillante sur l'infusion concentrée”¹³. În plus, în franceză, termenul specializat pentru „fierbător, vas de fiert apă” este *bouilleur*, însă cuvântul rusesc este glosat prin *bouilloire*, care înseamnă „ceainic”, ca și fr. *théière*.

Analiza clasică este fără echivoc și fără dificultăți, în același timp, în ceea ce privește cazurile enumerate aici, fiind vorba, în mod evident, de o restricție semantică: *samovar* nu înseamnă în română orice tip de ceainic sau de vas în care

¹⁰ Idem, *Introducción al estudio estructural del léxico*, p. 100.

¹¹ Faptul că și rom. *ceainic* este împrumutat tot din limba rusă nu schimbă datele problemei.

¹² Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analytique de la langue française*, Paris, Presses Universitaires de France, 1953, s. v. *samovar*.

¹³ *Loc. cit.*

se fierbe apa pentru ceai sau în alte scopuri, *cloș* nu desemnează în română decât metaforic un clopot, și chiar și în această situație nu poate desemna decât un anumit tip de obiecte care au forma unui clopot – obiecte de îmbrăcăminte – în sfârșit, *repriza* este și ea o *reluare*, dar, în română cel puțin, spre deosebire de limba franceză, nu orice fel de „reluare”. Se poate observa cu ușurință că restricția semantică nu a avut loc în limba română, de vreme ce cuvintele invocate nu au cunoscut în limba noastră și un sens mai larg decât cel actual. S-ar impune, prin urmare, constatarea că restricția, care nu există, totuși, în limba din care s-a împrumutat (în cazul nostru, franceza sau rusa), s-a petrecut între cele două limbi, adică la trecerea cuvântului dintr-o limbă într-alta.

Explicația fenomenului pare, iarăși, de domeniul evidenței, și anume faptul că regimul de realizare a împrumuturilor impune un asemenea rezultat în limba care efectuează împrumutul: nu se împrumută niciodată o familie întreagă de cuvinte sau un câmp onomaseologic complet, ci doar un singur element al acestora, ba mai mult, nu este preluat cuvântul cu întreaga sa structură de semnificații, cu toate posibilitățile sale de desemnare, în termenii coșerieni, ci doar cu o anumită variantă de semnificație, cu alte cuvinte într-o anumită accepție sau cu o singură posibilitate de desemnare.

Situația este, în anumite privințe, similară celei din toponimie, unde, în cazul contactului între zone de limbi diferite, dacă sunt preluate de către o comunitate de limbă toponime aparținând comunității lingvistice învecinate, nu este împrumutat un întreg câmp toponimic cu toți componenții acestuia, ci doar elemente disparate ale câmpului, fenomen însoțit și de o refacere a raportului de desemnare dintre toponim și referentul geografic, refacere care corespunde într-un fel resemantizării suferite de un apelativ împrumutat.

Suntem obligați, totuși, să remarcăm că restricția semantică ce pare a se impune ca un fenomen normal la trecerea unui cuvânt dintr-o limbă într-alta nu s-a petrecut în cazul contactului direct între comunități aloglote¹⁴. Pe de altă parte, există restricții semantice și în cazul unor cuvinte indigene¹⁵, fără a avea ca efect secundar o apropiere a cuvintelor respective de statutul unui termen tehnic sau specializat, ca în cazul cuvintelor *cloș*, *samovar*, *repriză*.

Ceea ce poate interveni în acest punct al argumentației pentru a clarifica rațiunea distincțiilor de mai sus este distincția dintre spațiul obiectului (*âmbito*) și spațiul cuvântului (*zona*). Nu întotdeauna spațiul obiectiv, cel în care este cunoscut un obiect, coincide cu spațiul cuvântului, adică cel în care se cunoaște și se utilizează un cuvânt ca semn lingvistic. Un spațiu obiectiv poate să fie mai restrâns decât „zona” lingvistică corespunzătoare sau, dimpotrivă, poate să o includă pe aceasta din urmă. Spațiul obiectului poate să fie, de asemenea, cu totul exterior spațiului cuvântului¹⁶.

¹⁴ Cf. cuvintele de origine slavă, germană, greacă etc. din limba română.

¹⁵ De exemplu, rom. *punte* < lat. *pontem*.

¹⁶ E. Coșeriu, *loc. cit.*

Aplicând conceptele de mai sus la exemplul anterior, am putea afirma că atunci când preluăm **cuvântul** *samovar*, prin lărgirea doar a spațiului cuvântului, acesta este fixat numai în desemnarea unică a unui tip particular de vas pentru fiert apa, de aici și restricția semantică a termenului pe terenul limbii române: acesta desemnează doar un „ceainic rusesc”. Prin urmare, din rusă în română, cel puțin, și se pare că și în franceză s-a produs o dublă restricție semantică: de la sensul „vas pentru fiert apă pentru diverse treburi domestice” la sensul „vas pentru fiert apa de ceai”, în al doilea rând, de la sensul „vas [în general] de fiert apă” la sensul „vas rusesc de fiert apă pentru ceai”. Explicația fenomenului constă în faptul că spațiul cuvântului a fost extins fără extinderea spațiului obiectului. Experiența lui Gautier cu al său *Voyage en Russie*¹⁷ este edificatoare în acest sens, călătorul francez în spațiul rusesc reprezentând intrusul în spațiul „exotic” al obiectului, pentru care acesta din urmă apare cu această dublă restricție, care s-a păstrat în limbile franceză și română la trecerea cuvântului din rusă în fiecare dintre cele două limbi. Prima restricție semantică, cea referitoare la scopul apei fierte obținute prin utilizarea acestui obiect, ar putea fi considerată și ca ținând de experiența noastră extralingvistică cu lucrurile, adică să facă parte din cunoașterea generală a lucrurilor, în sensul că imaginea pe care noi o avem asupra obiectului în discuție (adică samovarul) este legată mai ales de activitatea de preparare a ceaiului sau, mai curând, imaginea samovarului este legată, pentru noi, de imaginea rusului băutor, printre altele, și de ceai. Primordială este deci perspectiva călătorului străin în spațiul rusesc care, o dată intrat în spațiul obiectului în cauză, îl percepe ca pe un obiect strict legat de acest spațiu. Această raportare a cuvântului la spațiul originar rămâne și după realizarea împrumutului lingvistic, fapt dovedit prin existența celor două cuvinte în limba franceză – *bouilloire* „ceainic”/*samovar* „bouilloire russe”, ca și a celor două cuvinte în română – *ceainic/samovar* „ceainic rusesc”.

Dacă ar fi fost identificat și în comunitatea vorbitorilor de limbă română un obiect similar, realizându-se astfel și o lărgire a spațiului obiectului – fapt care s-a întâmplat în cazul cuvintelor *hatman*, *cinovnic* – atunci cuvântul utilizat în română nu ar mai face referire la spațiul originar și ar scăpa de restricția semantică și de desemnarea unică.

În cazul contactului direct și îndelungat între comunități aloglote, cuvântul străin este preluat, realizându-se așadar o extindere a spațiului cuvântului, dar acest cuvânt își găsește un nou referent care, de fapt, confirmă referentul vechi¹⁸, în comunitatea vorbitorilor care au efectuat împrumutul. În felul acesta spațiul cuvântului, deși s-a extins (de la vorbitorii slavi etc. la români), continuă să coincidă cu spațiul obiectului.

Așadar, dacă nu identific în spațiul meu un obiect care să poată fi desemnat prin cuvântul străin (*samovar*, *iglu*), atunci cuvântul este utilizat cu această

¹⁷ Vezi nota 12.

¹⁸ Referentul nou = obiectul în comunitatea de vorbitori de limbă română; referentul vechi = obiectul în comunitatea vorbitorilor de limbi slave, vechi germane, greacă etc.

restricție în română, desemnând nu clasa generală a „ceainicelor”, ci numai o subclasă a acesteia: „ceainic rusesc”, respectiv nu clasa generală a „caselor”, ci numai subclasa „casă din blocuri de gheață făcută de eschimoși”. Și cuvântul românesc *ceainic* poate avea, teoretic, aceeași soartă, dacă ajunge să fie utilizat în alt spațiu lingvistic: dacă nu dublează un cuvânt autohton în acea limbă, devine un termen specializat.

E. Coșeriu califică, în acest sens, drept „tehnic” orice cuvânt al cărui spațiu obiectiv (âmbito) este mai restrâns sau exterior față de o „zonă” lingvistică (= spațiul cuvântului) determinată: „Cuvintele străine utilizate ca atare pentru obiecte de asemenea «străine» sunt cuvinte «tehnice», indiferent de caracterul pe care ele îl au în limba de origine (de exemplu în franceză *iglou*, *geisha*, *samourai*, *knout*, *samovar* etc.): astfel de cuvinte se referă la «spațiile obiective» corespunzătoare și, de aceea, pot fi definite numai în relație cu aceste «spații obiective». Definierea greșită a multor conotații ale cuvintelor se datorează acestei lipse de coincidență între «zonă» /lingvistică/ și «spațiu» /obiectiv/, adică în esență se datorează relației «cognitive» pe care subiecții vorbitori o au cu obiectele desemnate”¹⁹.

Speciălizarea semantică a unui cuvânt poate fi marcată și prin alte modalități, pe lângă această disjunctie dintre spațiul cuvântului și spațiul obiectului. Restricția semantică ce are loc în cazul termenilor tehnici se poate realiza și prin inserarea cuvântului într-o sintagmă, în sensul că un semicalc de tipul *Holzsurub* (< germ. *Holzschraube*) poate fi substituit printr-o sintagmă provenită din calchierea completă a cuvântului străin: **surub de lemn*. În acest caz, restricția semantică este realizată prin determinare. În consecință, am putea afirma că trecerea termenului comun într-un domeniu limitat de utilizare²⁰, sau, utilizând termenii lui Coșeriu, transformarea sa în termen „subidiomatic” poate avea același efect ca preluarea unui termen din altă limbă fără extinderea spațiului obiectului

Este evident că în privința toponimelor spațiul obiectului nu se poate schimba, însă, dacă și aici are loc o lărgire a spațiului cuvântului (recte a utilizării toponimului) fără cunoașterea spațiului obiectului, care ar fi obligatorie în acest caz, se ajunge la o remodelare a referentului geografic, mai exact la o schimbare a raportului dintre obiect și referent.

Așadar, pe lângă terminologia strict tehnică și de specialitate creată prin modalitățile cunoscute, în lexicul unei limbi pot exista și alte cuvinte care să se apropie de statutul termenilor tehnici tocmai prin neconcordanțele care apar între

¹⁹ *Ibidem*, p. 100–101 (trad. aut.). Cf. și, de același autor, *Lingvistica integrală*, p. 136 sau *Determinacion y entorno*, Montevideo, 1957, unde găsim, după aprecierea chiar a lui Coșeriu, teoria cea mai completă a contextelor, unul dintre acestea fiind regiunea sau spațiul. O traducere în limba română a ultimului studiu este realizată de Constantin Dominte cu titlul *Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii*, în *Lingvistică saussuriană și postsaussuriană*, București, 1985.

²⁰ Denumit univers de discurs de către E. Coșeriu în *Lingvistica integrală*, p. 136.

spațiul cuvântului și spațiul obiectului. Dacă se realizează și o lărgire a spațiului obiectului, concomitent cu lărgirea spațiului cuvântului (prin identificarea unui obiect autohton care să fie desemnat de cuvântul străin), atunci termenul împrumutat nu mai prezintă acea conotație „tehnică” (*hatman*, *cinovnic* au denumit realități românești), ca în cazul în care neconcordanța dintre zona lingvistică și spațiul obiectului persistă (*samovar*, *iglu* nu pot denumi decât un tip anumit de obiecte).

APPELLATIFS ET TERMES TECHNIQUES

RÉSUMÉ

À part les termes strictement techniques et spécialisés créés par les procédés connus, il y a dans le lexique d'une langue des mots qui ont le statut des termes techniques justement à cause de la non-coïncidence entre l'espace du mot et l'espace de l'objet, en utilisant les concepts de E. Coșeriu. Si l'on a un élargissement de l'espace de l'objet en même temps qu'un élargissement de l'espace du mot, alors le terme emprunté n'a plus cette connotation «technique» (cf. *hatman*, *cinovnic*), comme dans le cas où le manque de concordance entre la zone linguistique et l'espace de l'objet persiste (cf. *samovar*, *iglu*).

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide”
Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2